

Бојан Ђ. Крунић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

Дејана Б. Васић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

УДК 908 (497.15 Горње Подриње)
DOI: 10.7251/RFFP2324015K
Оригинални научни чланак

ТОПОНОМАСТИКА РАНИХ ОСМАНСКИХ ДЕФТЕРА КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СРЕДЊОВЈЕКОВНОГ РУДАРСТВА У ГОРЊЕМ ПОДРИЊУ¹

Аутори рада имају за циљ да кроз компарацију сачуваног топономастичког материјала у Горњем Подрињу и оног забиљеженог у раним османским пописима, који се могу довести у везу са рударском дјелатношћу, укажу на њихову евентуалну везу са средњовјековном рудокопњом, врстама копане руде, те испитају међусобну повезаност између појединих локалитета и њихову припадност истим или различитим рударским реверима на овом подручју.

Кључне ријечи: Горње Подриње, рани османски пописи, топономастика, средњовјековно рударство, Саси

Одавно је уочен значај османских катастарских пописних књига (дефтера). У њима су пописане све врсте насељених и ненасељених мјеста, њихова имена, готово сва домаћинства, извори прихода, врсте производа и пореских обавеза произвођача, сви значајнији привредни објекти и др. Због тога су те књиге важне за различита

* bojan.krunic@ff.ues.rs.ba

¹ Рад је излаган на међународном научном скупу *Наука и стварност*, одржаном 22. маја 2021. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

историјска истраживања, а, између осталог, оне представљају практично и неисцрпну ризницу разноврсних података за ономастичка истраживања, посебно у области топонимије². Будући да је једна од подтема овогодишњег научног скупа *Култура џамџења*, називе појединих локалитета – топониме – условно можемо посматрати управо као једну врсту медија, преко којих се сачувала веза или сјећање на

² Употреба османских пописних књига (дефтера) у различитим аспектима историјских истраживања временом се развила до те мјере да се у модерној науци дефинише чак и као посебна дисциплина – *дефтерологија*. На овом мјесту скренућемо пажњу, без намјере да исцрпимо све резултате историографије, на неколицину чланака стране и домаће продукције у којима аутори, указујући на значај ових књига као историјских извора, разрађују методологију примјене, апострофирајући притом на могућности, потенцијалне замке и ограничења: Lowry, W. H. (1992). The Ottoman tahrir defterleri as a source for social and economic history pitfalls and limitations. In N. Göyünç (Ed.). *Studies in Defterology, Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (3–18). Istanbul: The ISIS Press; Coşgel, M. M. (2004). Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri). *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 37 (2), 87–100; Gümüşçü O. (2008). The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography. *Belleten*, 72, 911–942; Kotzageorgis P. (2018). Ottoman Tax-Registers and Geo-History. *Историкогеографика/Historicogeographica*, т.16–17, 39–54. – Чланци са нашег говорног подручја: Миљковић-Бојанић Е. (2002). О значају османских пописних књига као историјских извора – на примјеру дефтера Смедеревског санџака. *Историјски часопис*, XLIX, 123–138; Миљковић, Е. (2005). Османске пописне књиге као извор за историју српског народа под османском влашћу (О постојећим критичким издањима и планираним пројектима). У Д. Бранковић (Прир.). *Наука и образовање*, Књ. 6/1 (269–279). Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци; Миљковић, Е. (2007). Становништво Косова и Метохије под Османском влашћу: дефтери као извор за проучавање историјске демографије. У К. Михајловић (Прир.). *Косово и Метохија. Прошлост, садашњост и будућност* (25–35). Београд: Српска академија наука и уметности; Миљковић, Е. (2010). Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице. *Теме: Часопис за друштвене науке*, XXXIV (1), 363–373; Миљковић, Е. (2015). Османске пописне књиге као извори за историјску демографију: примјер нахије Кукањ. *Гласник завичајног музеја*, 10, 29–41. Неки од наведених чланака прештампани су и поново објављени у збирци студија: Миљковић Е. (2013). *На раскршћу епоха: Студије из историје српског народа под османском влашћу*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу; Maočanin N. (2018). О obavijesnom potencijalu osmansko-turske arhivske građe za povijest Srba u Hrvatskoj: uvodne napomene. *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, 1, 191–202.

нека дешавања из прошлости или збивања из различитих сегмената живота (културе, вјере, начина привређивања, обичаја итд). Гледајући из перспективе нашег предмета истраживања, односно средњовјековног рударства, нарочит значај за нас имају рани османски пописи, који, с обзиром на кратак период између османских освајања и њиховог састављања (током којег није могло бити већих ни дубљих промјена на терену), дају не само аутентичну слику затеченог стања већ бацају свјетло и на прилике из ближе и даље прошлости. У погледу топономастике, нема сумње, радило се о називима мјеста које је затекла османска власт, односно ријеч је о фактички средњовјековној топомастици која може указивати на директну или индиректну везу са оновременом рударском дјелатношћу. Из наведених разлога и предмет нашег интересовања биће два рана дефтера којима је обухваћен простор нашег интересовања. Први од њих јесте Сумарни попис Босанског санцака из 1468/69, настао три године након коначног пада Горњег Подриња под османску власт и, други, завршен непуну деценију послје првог, Поименични попис Херцеговачког санцака из 1475/77. године³.

Што се тиче простора нашег истраживања, тј. Горњег Подриња, оно је у средњем вијеку сачињавало једну заокружену цјелину и у територијално-политичком, али и у привредном погледу. Цијели тај простор долине ријеке Дрине, између сјеверних обронака Пивске планине, на југу, и Међеђанске клисуре, на сјеверу, који је обухватао дјелимично или у цијелом току и њене притоке са лијеве и десне стране (набројаћемо само најзначајније: Сутјеска, Бистрица, Бехотина, Колина, Осаница, Јањина) у средњовјековним изворима био је познат под термином Дрина⁴. Велики је број докумената, сачуваних у Дубровачком архиву, који указују на изузетан значај овог простора,

³ Оба ова пописа преведена су на српски језик: Aličić A. (1985). *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo: Orijentalni institut; Aličić A. (2008). *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*. Mostar: Islamski kulturni centar.

⁴ Термин Дрина у средњовјековним изворима могао је да означава, поред шире територијално-управне јединице (*земље или кнежине*), и жупу, односно мању територијално-управну јединицу којој је ова припадала. Такође, овим термином се у изворима означавало и насеље у жупи Дрини, највјероватније Хоча (Фоча). О територијалном опсегу и границама земље Дрине види: Благојевић, Медаковић, 2000: 41–42; Благојевић, 2005: 38–39; Војновић, 2014: 17–32; Крунић, 2018: 225–242; Palavestra, 1980/1: 131–154.

посебно у домену привреде⁵. Томе је свакако доприносила и релативна близина Дубровника, односно путна комуникација која је управо преко овог краја и поменутог града на Јадрану, повезивала Западну Србију и Источну Босну са најзначајнијим центрима Медитерана, и, без сумње, обезбјеђивала прилично живу циркулацију људи и робе, али и развој различитих видова привређивања на овом подручју (Тадић, 1968: 519–536). Нарочито се у изворима дубровачке провинијенције може пратити напредак трговачке дјелатности заснован на бази извоза сировина и увоза разних артикала. Судећи према њима, Горње Подриње било је важно тржиште аграрних производа (воска, житарица, сточарских производа – нарочито коже), који се у знатним количинама извозе из овог подручја (Ковачевић-Којић,

⁵ Навешћемо серије Дубровачког архива у којима је похрањен највећи број документа који се односе на ово подручје: *Debita Notariae, Diversa Notariae, Diversa Cancelariae, Lamenta de foris*. Података има и у другим, не мање значајним, серијама, али у мањем обиму. Важно је напоменути да је значајан број докумената из поменутих серија објављен и доступан широј јавности: Kurtović, E. (2017). *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, I/1–2. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; Kurtović, E. (2019). *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*, 1–3. Sarajevo: Institut za historiju–JU Historijski arhiv Sarajevo; Kurtović, E. (2020). *Ispisi građe za istoriju srednjovjekovne Bosne (Lamenta de foris – Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada, Svezak IV /1419–1422/, Državni arhiv Dubrovnik)*. Sarajevo: Dobra knjiga. – Докумената и регеста из Дубровачког архива има и у извјештајима међурепубличког мултидисциплинарног научно-истраживачког пројекта Горње Подриње у доба Косача (*Gornje Podrinje u doba Kosača*, I, III, IV, V. Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, 1976, 1977, 1978), који су настали као резултат архивско-историјских истраживања Десанке Ковачевић-Којић и Ђурђице Петровић. Истраживања која је обавила Десанка Ковачевић-Којић објављена су касније у склопу посебног рада: Kovačević-Kojić, D. (1981). *Arhivsko istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja (Drina u doba Kosača). Naše starine, XIV–XV*, 109–125. Треба напоменути да радни материјал пројекта *Горње Подриње у доба Косача* има осам свесака. У седмој свесци (1980/1), поред неколико нових чланака, прештампани су резултати истраживања објављени у претходних шест. Наведене регесте докумената, прикупљене заслугама Десанке Ковачевић-Којић и Ђурђице Петровић, поново су штампане на стр. 424–504. (*Gornje Podrinje u doba Kosača, VII*. Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980/1).

1978: 191–192)⁶. Сачуван је и извјестан број докумената који говоре о артиклима рударске производње у трговини домаћих људи из овог краја, и сви они махом говоре о мобилности тих трговаца и њиховој посредничкој улози у промету наведених производа из других крајева.⁷ Нарочито је то примјетно у другој половини XV вијека, након што је ово подручје пало под османску власт. Примјера ради, познат нам је случај Миливоја Немиловића из Јелеча, који је јула мјесеца 1470. године испоручио у Дубровник, Гргуру Иванову, знатну количину глете⁸. Радило се о 3494 либре, којима је, према тврдњи пометутог Гргура, недостајало 700 либри више, за чији је недостатак сумњичен Вукић Станојевић из Рудина, који је дотјерао робу до Дубров-

⁶ Литература о трговачкој дјелатности, учешћу домаћих људи, начину организације, као и предметима трговине на подручју наших средњовјековних земаља јесте бројна. Скренућемо пажњу на неколико фундаменталних дјела која ће читаоце упутити у наведену проблематику: Kovačević, D. (1961). *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine; Воје, И. (1976). *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; Ковачевић-Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовјековне босанске државе*. Сарајево: Веселин Маслеша; Živković, P. (1986). *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*. Tuzla: IGTR „Univerzal“ – OOUR „Izdavačka djelatnost“.

⁷ Више о учешћу домаћих трговаца с овог подручја у промету рударских артикала види: Воје, 1999; Živković, Jakić, 2006/2007: 33–35; Kovačević, 1961: 131, нар. 137; Hrabak, 1979: 81; Hrabak, 1984; Hrabak, 1986; Храбак, 1999: 29–30; Храбак, 2003;. – Будући да се у трговини црвцем, артиклом за који неки истраживачи сматрају да се ради о руди цинабарит, појављују, у изворима, и људи са простора нашег интересовања, на овом мјесту скренућемо пажњу на два рада (Воје, И. (2008). Прилог трговини црвцем (chermesium) у средњовековном Дубровнику. *Историјски часопис*, LVI, 101–116; Lorgier, S. (2011). Kermes, crvac – i još neka crvena bojila. *Anali*, 49, 27–76), у којима су дата нова запажања о овом трговачком артиклу, као и исцрпан преглед старије литературе која се дотичала питања карактера овог артикла.

⁸ Глета (gleta, gletta, terra gleta или terra gheta – од италијанске ријечи ghettare, што значи отопљена земља) представља оловни оксид или, популарно, оловну глеђ. То је пјенаста смјеса која излази на површину приликом топљења среброносне оловне и сребрне руде, или остаје као талог код сличног пржења сребрне руде. Дакле, настајала је металуршком дјелатношћу као узгредни рударски производ (Воје, 1999: 353; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, 2002: 76; Hrabak, 1984: 183). О процесу топљења руде види исцрпно: Скарић, 1939: 81–88; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, 2002: 57–59.

ника (Kovačević-Kojić, 1981: 125, br. 176)⁹. Иако из документа не сазнајемо мјесто поријекла глете, тешко је повјеровати да, с обзиром на испоручену количину, поменути отопина потиче од руде копане у околини Јелеча,¹⁰ тим прије што је заинтересованост Дубровчана за рударске артикле била велика, и њихова испорука у Дубровник у ранијем периоду била је подстицана на разне начине, због чега би активност једног таквог рудника, да је постојао, свакако оставила више трагова у изворном материјалу. Прије ће бити да је наведени артикл потицао из неког другог, одраније, из извора познатог рудника са простора средњовјековне босанске државе или можда шире, и да је поменути Немиловић у трговину овим артиклом био увучен посредством заједничког пословања са Гргуром Ивановим, чија је обавеза била, можда, да у неком руднику из унутрашњости набавља глету и њу испоручује у Дубровник, своме компањону. То би било у складу с оновременом трговачком праксом, али и са мобилношћу домаћих трговаца, чија активност није била везана само за мјесто њиховог поријекла. Важно је напоменути да се, слично Немиловићу, као посредници у трговини рударских производа за рачун Дубровчана, нарочито истичу Гораждани¹¹. Судећи према сачуваним архивалијама, Горажде је у то вријеме било једна врста сакупљачке станице рударских

⁹ *Cum heri conduxisset Vugich Stanoeuich de Rudina certam quantitatem glete Gregorio Joannis misse per manus Miliuoi Nemilouich de Jelez, dictusque Gregorius dicat deferre sibi de dicta gleta libris 700 ad la grossam. Nunc dictus Vuchich promisit et obligavit se super se et omnia bona sua de portando fidem et litteras seu claretiam a dicto Miliuoi quod non habuit ab eo aliam gletam quam eidem Gregorio consignavit libris 3494, quod si inuenietur habuisse de pluri a dicto Miliuoi obligat se et sua bona soluere sibi Gregorio illud plus pro quo Vuchich se constituunt plegios ad portandum personam dicti Vuchich Ragusii in manibus dicti Gregorii usque unum mensem alioquum teneantur soluere dicto Gregorio dictis libris 700 plumbi que sibi defficiunt, videlicet, Iuanis Medoeuich, Sima Miobratouich, Sisman Clapcich. Renuntiando.* (DAD. Div. Canc. LXXIV, 102'/19.07.1470./; Kurtović, 2019: 1337, br. 4316).

¹⁰ На ову могућност, имајући у виду наведени документ, скренуо је пажњу Влајко Палавестра (Palavestra, 1973: 16; Palavestra, 1978: 11–12). Треба напоменути да је чланак из 1973. године, на који се овдје позивамо, касније поново прештампан и објављен: Palavestra. V. (1981). Bilješke o historijskim predanjima i toponomastici u Gornjem Podrinju (Drina u doba Kosača). *Naše starine*, XIV–XV, 127–139. (у вези са нашим наводом, види стр. 131).

¹¹ О учешћу горажданских трговаца у промету рударских артикала види: Vego, 1999: 202; Voje, 1999; Hrabak, 1979: 81, Hrabak, 1984; Hrabak, 1986; Храбак, 2003.

производа из шире околине, који су одатле отпремани даље пут Дубровника (Воје, 1999: 350; Нрабак, 1984: 185; Нрабак, 1986: 36; Храбак, 1999: 30; Храбак, 2003: 209)¹². У оним документима гдје се то изричито наводи, рударски артикли углавном потичу из Олова и Сребренице, рјеђе из рудника у Србији. Примјера ради, познато је да глета која је сакупљана у Новом Пазару, из србијанских рудника није непосредно слата у Дубровник, већ најприје у Горажде (Храбак, 2003: 209). С друге стране, није нам познат ниједан податак који би указао да су рударски производи, у чијем промету учествују домаћи трговци из Горњег Подриња, могли да буду продукт рада неког рудника из њиховог краја.

Дакле, судећи само према изворима дубровачке провенијенције, рударске дјелатности у средњем вијеку у Горњем Подрињу није било. Међутим, топономастика овог подручја, која се сачувала до данас, указује на супротно. Први је на то скренуо пажњу већ далеке 1924. године Миленко Филиповић, који, у једном краћем раду о Фочи, између осталог, наводи два топонима – Саш и Потпећ, и указује на живу народну традицију овог краја која зна да је у фочанској околини било насељених Саса, од којих, по причању, вуку поријекло и двије муслиманске породице Бели Тахмари (Dach, mas) и Карупи (Филиповић, 1924: 7). Слично њему, 1955. године, знаменити Михаило Динић, у својој чувеној студији *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*,¹³ такође указује на два топонима изве-

¹² Поред Гораждана, производе рударства преко Горажда у Дубровник лиферију и домаћи људи из ближе околине. Тако се, на примјер, Радивој Божетић из Јелеча, који је имао своје олово и глету у Горажду, обавезао једном Дубровчанину да ће их у кратком року допремити у Дубровник (Воје, 1999: 354; Нрабак, 1986: 36–37, пар. 54). Слично њему, истакнути фочански трговац Радоје Хребелановић, једне прилике дио својих дуговања Матеу Томином Бунићу у Дубровнику, намирује испоруком олова преко Горажданина Вукана Вукелића (...*Radoe Crebeglianouich per manus Vuchani Vucheglich de Gorasda milliarum quindecim subtilia et libras sexcentos plumbi pro parte solutioni suprascripte obligatorum...*). DAD. Deb. Not. XLVII, 132 (Испорука је извршена 17.10.1481. на име дуговања по задужници регистрованој 06.07.1479. године); Kurtović, 2015: 342, пар. 17; Kurtović, 2017: 453, br. 2370. Упореди са регестом на српском језику код: Petrović, 1978: 34, br. 24, и наводом код: Воје, 1999: 335–336.

¹³ Студија *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* изворно је објављена у двије посебне књиге, у издањима Српске академије наука 1955. и 1962. године. Заслугом Симе Ђирковића и Владимира Ђокића, поменуте двије књиге здружене су у једну цјелину и прештампане 2003. године у

дена од имена Саса, која се налазе у близини Фоче. Поред већ поменутог Саша, он наводи и оближње Шашко поље. Важно је напоменути да је Динић ове топониме уврстио у оне о којима немамо потврду у писаним изворима о рударској активности Саса, уз објашњење да овакво неслагање писаних извора и топономастике треба тражити, у првом реду, у оскудици домаћих извора, јер се наша знања о Сасима базирају углавном на основу дубровачке архивске грађе. Према његовим ријечима, мањи и удаљенији рудници, за које Дубровчани нису били нарочито заинтересовани, остављали су мање трагова, а било је свакако и оних у које нису ни залазили, па зато о њима и немамо никаквих писаних података, као што су рудници жељеза, које се врло мало, због нерентабилности, извозило из наших крајева (Динић, 2003: 458, 466). Годину дана касније (1956), нова запажања доноси Алија Бејтић.¹⁴ Његова теренска истраживања открила су у подручјима Саша и Потпећа старе рудне откопе, које он доводи у везу са саским рударењем и жељезном рудом, поткрепљујући то, између осталог, попут Филиповића, и презименима муслиманских породица Тахмас (данас живе у Сашу) и Карупи (из села Драгочава¹⁵) (Вејтић, 1956: 28).

Да ли се баш у овим рудиштима копало само жељезо, тешко је поуздано тврдити. Већ смо навели да савремених писаних података о томе немамо. Овој тези несумњиво у прилог иду лако уочљиве локације жељезног оксида у Потпећу и околини, као и рудача, концентрације жељеза у сусједном селу Папратно (Palavestra, 1978: 12). С друге

књизи *Из српске историје средњег века*, у којој су приређивачи на једном мјесту сабрали један дио научног опуса Михајла Динића. Ми ћемо се у раду користити прештампаним издањем (Динић, 2003: 455–668).

¹⁴ Ријеч је о врло вриједној студији монографског карактера објављеној из два дијела: Вејтић, А. (1956). *Povijest i umjetnost Foče na Drini. Naše starine, III*, 23–74; Вејтић, А. (1957). *Povijest i umjetnost Foče na Drini. Naše starine, IV*, 33–62.

¹⁵ Село Драгочава смјештено је у близини Фоче, четири километра узводно Ђехотином. Атар овог села данас обухвата више заселака, међу којима је и поменути Саш. Важно је напоменути да се простор Драгочаве на источној страни, гдје се налази и заселак Саш, наслања на атар села Потпећ, које, такође, данас обухвата више заселака смјештених на лијевој обали ријеке Ђехотине. На овом мјесту скренућемо пажњу да приликом елаборирања треба увијек имати на уму временску дистанцу, односно могућност да поједини дијелови помињаних села нису у вријеме раних османских пописа, које ћемо користити у овом раду, припадали атару тог села, већ су можда сачињавала посебна села или дијелове неких других.

стране, народно предање забиљежено међу локалним становништвом казује да се на овом подручју некада копала златна руда (Palavestra, 1973: 35; Palavestra, 1978: 12). Дакле, налази са терена и народно предање у нескладу су и управо је ова чињеница, сасвим разумљиво, предност дала терену и навела раније истраживаче да потпуно одбаце ово друго. Међутим, то не значи да и у народном предању не може да буде зрно историјске збиље. Наиме, познато је да долазак и ангажовање њемачких рудара Саса обиљежава једно ново раздобље у развоју средњовјековног рударства код нас. Карактеристика тог раздобља огледа се у значајном напретку, прије свега, у новој техници, далеко већој производњи, али и у новој оријентацији, односно тражењу племенитих и обојених метала (злата, сребра, олова и бакра). Управо се, захваљујући томе, обнављају и многи рудници који су се углавном налазили на истим мјестима и у истим областима као и у античко доба (Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, 2002: 11–32)¹⁶. С друге стране, наша сазнања о Сасима, напоменули смо, базирају се углавном на малом броју расутих и неповезаних вијести из Дубровачког државног архива, док домаћих извора немамо да попуне ту празнину. Имајући све то у виду, уз истицање могуће организације рударско-металуршке дјелатности у фочанском крају у античко доба,¹⁷ поставља се питање да ли су Саси, у прво вријеме након доласка, слиједећи античке радове, били можда ангажовани на тражењу племенитих метала, између осталог, и руде злата. На то би могли да указују и топоними који се налазе у рејону простора о којем говоримо, села Златни Бор и Златари, као и име једног виса Златаја код села Бољарадина. Крију ли називи ових локалитета можда потврду поменутог народног предања? Напоменућемо да се Горње Подриње до 1373. године налазило у склопу оног дијела првобитне Србије, за који ће се употребљавати и назив Рашка, односно ријеч је о каснијој немањихкој Србији, и, сходно томе, могуће присуство Саса и рударску активност на овом подручју смјештамо најраније у другу половину XIII вијека, у вријеме краљевања Уроша I (1243–1276). Подсјећамо, тада још увијек немамо ни развијену нотарску службу у Дубровнику и управо у тој чињеници, између осталог, можемо да тражимо и разлоге за не-

¹⁶ На овом мјесту упућујемо читаоца на рад Ђирковића, С. (1997). Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века. У В. Ђокић (Прир.). *Работници, војници, духовници – друштва средњовековној Балкана* (79–103). Београд: Equilibrium, у којем је дат исцрпан преглед извора и литературе о средњовјековном рударству Балкана.

¹⁷ О томе види: Војановски, 1987: 99–103; Раšалић, 1954: 63–64.

достатак писмене потврде о њиховом присуству. Можда се рудна налазишта у Горњем Подрињу нису показала богатим и брзо је дошло до њиховог затварања и замирања рударства. То би могао да буде и разлог зашто касније, након развоја нотаријата, немамо никаквих података у Дубровачком архиву о присуству Саса и рударској активности на овом подручју.

Погледајмо шта нам о овој хипотези казују подаци из раних османских дефтера. На примјер, село Златни Бор помиње се у оба пописа, што несумњиво говори о топониму предосманског периода¹⁸. У оба случаја уписано је као пусто, без становника. Да ли је то била посљедица османског освајања или пак ранијег напуштања, тешко је поуздано тврдити. Како било, за наше питање важно је напоменути да се у селу не помиње никаква активна рударска дјелатност. Помињу се укупно четири њиве, једна ливада и један млин, а све то упућује на пољопривредну производњу која се, како се чини, обављала извана. Међутим, занимљиво је да једна од поменутих њива носи назив Рудо поље¹⁹. Алузија на рударство више је него очигледна и указује на могућу рудокопњу у овом селу. То што се ова активност не помиње у вријеме састављања османских пописа, не значи да је никада није било. Можда рудиште није било богато и парцела је могла, у времену након престанка рударења, да промијени своју намјену, а можда је то био и разлог напуштања самог села уз наставак коришћења појединих површина за пољопривредну производњу. У сваком случају, временски интервал око два вијека (од могућег доласка Саса на ово подручје па до састављања првих османских пописа), допушта такву могућност. Дакле, подаци из раних дефтера, односно топономастика сачувана у њима иде у прилог хипотези да назив села Златни Бор може да има везе са средњовјековном рударском дјелатношћу, а можда и златном рудом, која се копала на овом простору²⁰. Ову тезу додатно поткрепљује и околна топонимија која се сачувала до данас²¹. При-

¹⁸ Златни Бор (Aličić, 2008: 116; Aličić, 1985: 262, 324).

¹⁹ Преостале три су уписане под називима: Букова рака, Борови дол и Сићјан (Aličić, 1985: 262, 324).

²⁰ Треба напоменути да назив једног потока (Гвозд) у близини овог села указује и на могуће присуство жељезне руде.

²¹ За потребе топономастичких истраживања користили смо се аустроугарским војним картама из 1887. године, размјера 1:25000 и 1:75000 (Доступно на: <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2088609.582637123%2C5368868.061015937%2C2117636.544128419%2C5379683.90051829&map-list=1&layers=129>, <https://maps.arcanum.com/en/map/thi>

мјера ради, на то указују топоними Јаметине и Метаљка²² (оба у Тохољима²³), затим Зеховина (Биротићи²⁴), који има коријен у старој њемачкој рударској терминологији од *die Zeche*, како се означавао цијели систем рудничких објеката, окана, ходника и галерија. Слично је и са топонимом Орнице (Завајт), који може да има коријен у ријечи *хорн*, употребљаваној за витла којима се извлачила руда. Такође, у релативној близини се налази и заселак Пећ, затим локалитети Руда Главица и Громиле (сви у Завајту).

Занимљиво је да се на падини, подно и сјеверно од Завајта, све до ријеке Ђехотине, простире атар села Потпећ. Очигледно су топоними Пећ и Потпећ везани један за другог. Први се налази на висоравни са лијеве стране Ђехотине, а други обиљежава пристранак, односно лијеву обалу поменутог ријеке, која се надовезује на ту висораван²⁵. Важно је напоменути да се село Потпећ помиње у оба рана османска дефтера (Aličić, 1985: 16, 431–432, 509–510; Aličić, 2008: 120, 228). Дакле, као и у претходном случају, ради се о топониму из предосманског периода. С друге стране, пописи не помињу Пећ. Међутим, имајући у виду очигледну везу са називом Потпећ, нема

rdsurvey75000/?bbox=2088609.582637123%2C5368868.061015937%2C2117636.544128419%2C5379683.90051829&map-list=1&layers=43, датум приступа: 16.11.2021), затим топографским картама ЈНА, размјера 1:25 000, (Доступно на: <https://www.topografskakarta.com/>, датум приступа: 16.11.2021), као и резултатима ранијих топономастичких истраживања која су представљала добру полазну основу за уочавање већег броја до сада неевидентираних топонима (Bojanovski, 1987; Isaković, 1970; Kajmaković, 1977; Pavlović, 1960; Palavestra, 1973; Palavestra, 1978; Patsch, 1911; Pašalić, 1980/1).

²² Ријеч потиче од римског назива за рудник – *metalla*, и указује на римску рудокопњу у овом крају (о поријеклу ријечи *метаљка* види код: Томовић, 2002: 56).

²³ Село Златни Бор данас административно припада селу Тохољи, које се у правцу сјевера надовезује на село Завајт.

²⁴ Село Биротићи помиње се само у Поименичном попису. Као и у случају Златног Бора, не помиње се активна рударска дјелатност. За разлику од њега, у вријеме пописа Биротићи су насељени и становништво се бави пољопривредном производњом. У селу се помињу три њиве (Крст, Бара и Премакутница), које не можемо етимолошком анализом довести у везу са рударском дјелатношћу (Aličić, 1985: 15, 570).

²⁵ С тим у вези, доводимо у сумњу претпоставку А. Нинковића да се град у Фаловићима (заселак села Потпећ) можда називао Пећ (Ninković, 1977: 41–42).

сумње да се и овдје ради о топониму из истог времена. Можда је непомињање Пећи у вези са замирањем рударске дјелатности. Није искључено да је мјесто послије тога било напуштено и самим тим није ни могло бити предмет пописа након успостављања османске власти. Томе у прилог иду и подаци везани за село Потпећ, у којем, у вријеме пописа, нема никакве активне рударске дјелатности. Становништво се, у то вријеме, искључиво бави пољопривредном производњом.²⁶ С друге стране, теренска истраживања у овом селу, открићем старих рудокопа недвосмислено су потврдила постојање овог вида привређивања, који, очигледно, у вријеме успостављања османске власти није више био активан. Дакле, рударска активност, судећи према свему, могла би да припада једино ранијем периоду. Има чак индиција и да је у вези са саским рударењем, на шта живо указује топоним Сасеница, сачуван до наших дана у Потпећу, а томе у прилог, свакако, иду и локалитети Мајдан, Руповац, Рупеч, заселак Ковачи, те хидроним Рошевац, који такође припадају атару овог села.

Идући према западној страни од Потпећа, сусједно село је већ помињани Саш, гдје су такође пронађени остаци старих рудокопа. Са гледишта данашње административне подјеле, Саш представља заселак Драгочаве²⁷. За наше питање је важно да оба ова села (Саш и Драгочава) помињу рани османски пописи (Aličić, 1985: 19, 207, 226, 242, 260–261, 330; Aličić, 2008: 115, 116, 141). Попут Потпећа, као и свих претходно наведених, ни у њима нема забиљежене активне рударске дјелатности. Становништво се бави искључиво пољопривредном производњом,²⁸ а заједничко им је и то што се и овдје до данас сачувала неколицина топонима који могу потицати из предосманског периода и указивати на негдашњу рударску дјелатност и присуство Саса. То су Рудино брдо, Пећке стијене, оба у селу Драгочава, те Робовићи у Сашу, који се доводе у везу са робовском радном снагом и античким рударством (Bojanovski, 1987: 101, нар. 167; Isaković, 1970: 80; Patsch, 1911: 205).

²⁶ Пописи помињу порез на пшеницу, јечам, просо, зоб, лан, бостан, воће, кошнице, свиње, ситну рогату стоку. Помињу се млинови, виноградни ливаде и њиве (Aličić, 1985: 16, 431–432, 509–510; Aličić, 2008: 120, 228).

²⁷ У непосредној је близини и Сашко или Шашко поље, које према данашњој административној подјели припада удаљенијем (у односу на Драгочаву и Саш) селу Биокову. Занимљиво је да оба рана пописа наводе Биоково као мезру, тј. сијалиште Фоче (Aličić, 1985: 175; Aličić, 2008: 64).

²⁸ За један дом из села Саша који је уписан као резерва војника, немамо потврду о бављењу пољопривредном производњом (Aličić, 1985: 226).

Истог назива, Робовићи, јесте и заселак Кунова, источно од Завајта, гдје се налазе и атари села Јечмишта, Викоч и Тврдаци. Сва наведена села помињу рани османски дефтери²⁹. Активног рударства у ово вријеме у њима нема. Међутим, занимљиво је да једна од њива у Кунову, чије је име забиљежено у Поименичном попису, носи назив Равни лаз (Aličić, 1985: 256). У рударској терминологији *лазовима* се називају дозвољени пролази за људе, односно за извлачење руде, воде или јаловог материјала кроз туђи ров (Isaković, 1970: 55; Скарић, 1939: 55, 99)³⁰. Могуће да назив наведене њиве потиче управо од једног таквог пролаза³¹. Важно је напоменути да у рејону Кунова постоји и локалитет Рудине, док у сусједном селу Витине, на југо-источној страни, на негдашњу рударску дјелатност подсјећају топоними Лазине и Врхолоз. Овом рејону припада и атар села Крња Јела (гранично село са Витином), у којем су пронађени шљака и топионичар-

²⁹ Куново (Aličić, 1985: 256; Aličić, 2008: 121); Јечмишта (Aličić, 1985: 18, 286; Aličić, 2008: 131); Викоч (Aličić, 1985: 19, 22, 300–301, 434; Aličić, 2008: 119, 123;); Тврдаци (Aličić, 1985: 24, 378; Aličić, 2008: 234).

³⁰ Скрећемо пажњу читаоцима да су се *лазовима* у средњем вијеку називале и крчевине, односно искрчено шумско земљиште претворено у обрадиву површину. О томе види више код: Михаљчић, 1999: 360–361.

³¹ Слично је и са њивом Добрилов лаз, која је у Поименичном попису забиљежена у селу Горња Добриловина (Aličić, 1985: 263). Село нажалост нисмо успјели убицирати. Извјесно је само да се налазило негдје у фочанском крају с обзиром на то да се у поменутом попису изричито наводи да припада нахији Сокол. Истој нахији припада и неубицирано село Рора, чије се име етимолошки може довести у везу са рупама (Aličić, 1985: 23). Сличних фонетских карактеристика, на подручју нашег интересовања, јесте једино топоним Рова у Челиковом пољу. Да ли се он може довести у везу са Рором, отворено је питање. У сваком случају, у релативној близини Челикова поља, у подручју уз десну обалу Дрине низводно до Брода на Дрини, постоји још неколико топонима који могу да указују на рударску активност. То су назив села Копилова (Коп-илова /На подручју прњаворске општине у Републици Српској постоји чак шест заселака са називом Илова), затим засеоци Лаз и Рудина (Бунови). Битно је указати да ниједан поменути топоним не наводе рани османски дефтери. Помиње се само село Бунови, чији се становници у то вријеме баве искључиво пољопривредном производњом. Чак се ни унутрашња топонимија села, позната кроз забиљежене називе за четири њиве (Црни врх, Равна њива, Заградаште и Окологробље) не може довести у везу са рударством (Aličić, 1985: 175, 179–180; Aličić, 2008: 64).

ске пећи,³² а од значаја је и један хидроним – Руднички поток, који са десне стране затвара пристранак под називом Рудница. У релативној близини налазе се и топоними Рудина (Веленићи), Рудо поље (Мештревац), Гомиле (Борје), као и Хоћево (Борје), чији назив има коријен у рударској терминологији од *ход-ица*, *хоћица*, у значењу шурф на којем се дуже времена копало и отишло у дубину³³.

Западно од Кунова простире се атар већ помињаног села Јечмишта. У њему, у вријеме раних османских пописа, навели смо, нема рударске активности. Међутим, један топоним – Лехово брдо, који не помињу пописи, има коријен у њемачкој ријечи *Lecheberg* и може да указује не само на негдашњу рудокопњу већ и могуће присуство Саса и оловне руде³⁴. Слично је и са сусједним Викочем, у којем се сачувао топоним Рудеж, док се назив села Тврдаци³⁵ етимолошки може довести у везу са саставом земљишта, односно тврдим земљиштем на којем се можда копало, тим прије што се један заселак овог села зове Мекоте и очигледно указује на мекши састав земљишта у њему.

Топономастичких трагова који свједоче о средњовјековној рударској дјелатности на овом подручју има и на десној обали Ђехотине. Тако у селу Папратно, које поменуто ријека својим током одваја од села Тврдаци и Потпећ, постоје топоними Ратиње и Шустери. Први има коријен у ријечи *раш*,³⁶ како се називала справа за извлачење већих терета које нису могли теглити хашпула и хорањ, док други, преко њемачке ријечи *suster*, у значењу обућар, посредно указује на присуство њемачких рудара Саса и свједочи о њиховом јаком

³² Нажалост, није нам познато ком периоду припадају пронађени материјални остаци. Кајмаковић, који доноси овај податак, није се посебно бавио тим питањем (Кајмаковић, 1977: 14). Важно је напоменути да се у непосредној близини налази рудник Шупља стијена (Пљевља), гдје су пронађени стари рударски ходници и алатке, што указује на античко и средњовјековно рударење (Војиновић, 1993: 236; Томовић, 2002: 58–59).

³³ Истој топонимској бази припада и назив средњовјековне Фоче – Хотча/Хоча (Војановски, 1987: 101–102). О терминима *ходица* и *шурф* види: Isaković, 1970: 39, 99; Pavlović, 1960: 113; Скарић, 1939: 105, 108.

³⁴ Lech – оловни камен, Lecheberg – оловно брдо (Војановски, 1987: 100; Isaković, 1970: 55).

³⁵ Атар села Тврдаци простире се између Јечмишта, Викоча, Завајта, Потпећа и Папратна.

³⁶ О термину *раш* види: Isaković, 1970: 79; Скарић, 1939: 75, 102–103.

утицају који се осјећао и у другим видовима привређивања³⁷. Вјероватно је на овом локалитету у раније вријеме било стационарано више обућарских занатлија, који су, између осталог, својим производима (можда и намјенским) снабдијевали бројне људе различитих квалификација и специјалности из домена рударске дјелатности. Нажалост, рани османски пописи не потврђују наше наводе³⁸. Међутим, имајући у виду близину и очигледну везу са осталим топонимима у окружењу, мишљења смо да и они потичу из предосманског периода. Исто се може констатовати и за неколико топонима у оближњим селима на десној обали Ђехотине, која се низводно од Папратна надовезују једно на друго. То су Громиле и Пржине у Бруснама, Железник у Слатини, Златаја – назив виса изнад села Бољарадина, Козаревина и Баћ, те име села Златари у релативној близини поменутог виса, са западне стране³⁹. Очигледно су сви они били дио шире рударске области која се простирала са обје стране ријеке Ђе-

³⁷ У науци је одавно указано да је присуство Саса у нашим средњовјековним рударским градовима имало за посљедицу и употребу њемачких термина за означавање појединих занимања (Динић, 2003: 546–547; Динић, 2003: 645–646; Ковачевић-Којић, 2007: 372–373, 376; Ковачевић-Којић, 2010: 59; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, 2002: 31;).

³⁸ Село Папратно помиње се у оба рана дефтера (Алић, 1985: 16, 181–182, 227, 284; Алић, 2008: 63, 232). Судећи према уписаним пореским обавезама, становници овог села, изузев четири дома која су уписана као резерва војника без других података, углавном се баве пољопривредном производњом. Од унутрашње топонимије села позната су имена четири њиве (Горња дужица, Доња дужица, Горњи браз и Доњи браз), чије називе етимолошки не можемо довести у везу са рударством.

³⁹ Нека од поменутих села наводе се у османским пописима. То су: Бољарадина (Алић, 1985: 19, 235; Алић, 2008: 234), Козаревина (Алић, 1985: 207, 427–428; Алић, 2008: 115) и Слатина (Алић, 1985: 175, 227, 309; Алић, 2008: 129). У њима нема трагова активног рударства, нити називи забиљежених њива у њима указују на ову дјелатност. Рани османски пописи помињу и село Златаре. Међутим, овдје се ради о истоименом селу из околине Рудог, што се може закључити на основу изричитог навода у Сумарном попису да припада нахији Дубштици. У Поименичном попису селу се не наводи припадност нахији, међутим, да се ради о истом селу из околине Рудог, свједочи помињање Хамзе из Дубочице и Омера из Јанбола, који су у Сумарном попису уписани као посједници (тимарлије) Златара из нахије Дубштица (Алић, 1985: 254; Алић, 2008: 239). Дакле, села Златари, Брусна и Баћ не помињу османски пописи. То, свакако, не значи да топономастика са тог подручја није у вези са средњовјековним рударством. Већ смо скренули пажњу на другим примјерима на могуће разлоге тог непомињања.

хотине, допирући на лијевој страни све до десне обале ријеке Дрине⁴⁰. У том се погледу, према мишљењу једног оноματοлога, и назив Ђехотина, преко двоструког изговора њемачке ријечи *Zache-Teche*, може довести у везу са рударством означавајући ријеку која протиче кроз рудишта (Pavlović, 1960: 125). Међутим, новија истраживања показала су да назив ове ријеке заправо има коријен у властитом имену неког Тјехоте (Тјехотина ријека) који је могао имати своје посједе или управну област око њеног тока (Ивић, 1994: 640; Лома, 1989: 2, 6–8; Лома, 2005: 12)⁴¹.

Како било, занимљиво је да се једно од горе поменутих села – Слатина, у османским пописима наводи у нахији Кава⁴². Према истраживањима Гордане Томовић, ова нахија је представљала једну мању административну јединицу успостављену у рударској области ради контроле рада оближњих рудника и пратећих металуршких и занатлијских дјелатности, поткрепљујући то, између осталог, и етимологијом назива који је настао од латинске продуктивне основе *sav-*, од које потиче придјев *savus, cava, savit*, у значењу *шуйаљ, ѓразан, угубљен*, и глагол *savo, cavare – койаши*, одакле је у средњелатинском и италијанском језику ријеч *cava – рудник* (Томовић, 2006: 42)⁴³. У сваком случају, у раним османским пописима, у близини су евидентирани активни рудници жељеза: Чајниче, Мрковић, Глушчић и Кржава.⁴⁴ Нажалост, није нам познато вријеме почетка рударења у

⁴⁰ Истој рударској области очигледно је припадало и подручје пљеваљског краја, које се на југо-источној страни протеже у наставку. О траговима рударства на том подручју види: Мишић, 2001: 33–34; Томовић, 2002: 55–61.

⁴¹ Занимљива је претпоставка Александра Ломе да се можда радило и о Дукљаниновом Тјехомилу или Тјехомиру, претку Немањином, који је за подвиг у борби против Угара у X вијеку добио од Часлава Дринску жупанију.

⁴² Треба напоменути да се цијели тај крај на десној обали Ђехотине, од Викоча, преко Папратна и Козаревине, до Слатине, наслањао на поменути нахију. О територијалном распону нахије Кава види код: Томовић, 2006: 43–45.

⁴³ Наведеној етимологији додаћемо и термин *кавна*, од њемачке ријечи *Kaue*, који је у средњовјековној рударској терминологији означавао зграду у којој је био стационаран *раш*, односно справа за извлачење тежег терета из рударских окана (Isaković, 1970: 47; Скорић, 1939: 75, 98).

⁴⁴ Чајниче (Aličić, 1985: 3–5; Aličić, 2008: 46); Мрковић (Aličić, 1985: 6; Aličić, 2008: 46); Глушчић (Aličić, 1985: 6; Aličić, 2008: 46); Кржава (Aličić, 1985: 7–8; Aličić, 2008: 46). Упореди са наводима код: Handžić, 1999: 301–302. Адем Ханџић иначе доноси и податак да се рудник у Чајничу у ово вријеме помиње у још једном попису (*mukata-defter*), у којем су заведени подаци о за-

њима, али, нема сумње, и они припадају средњовјековном периоду и истом рударском ревиру који се, судећи према топономастици, из долине Ђехотине протезао и у планински крај око Чајнич⁴⁵. Важно је напоменути да се већина рударских топонима које смо досада обрађивали, очито односе на старије доба, на период римског, а затим и саског рударења у XIII вијеку. Изгледа да су рудишта са тог подручја, међу којима је вјероватно било и оних племенитих и обојених метала, рано исцрпљена тако да су се у вријеме успостављања османске власти, односно састављања раних пописа експлоатисали још само жељезни копови у брдима према Чајничу и око њега. О рударској активности у том крају и данас свједочи богата топонимија, али и пронађени материјални остаци. Тако се у близини Кржаве налази топоним Руда глава. Сусједно село Кржави, на источној страни, јесте село Комини, у чијем атару се налази Коминско брдо. Називи ових топонима указују на античку топионичарску дјелатност будући да потичу од латинске речи *caminus*, у множини *camini*, са значењем пећи, топионице (Томовић, 2006: 42). Вјероватно се и један податак из Поименичног пописа односи на ове Комине. Наиме, у њему је забиљежен назив ливаде Потпеће, који посредно потврђује постојање топионичарских пећи у овом селу и додатно поткрепљује указано поријекло топонима (Алић, 1985: 324). Нешто сјеверније од поменутих локалитета налази се село Кава, у чијој су близини брда Кавски враћ и Рат, затим ту је и брдо Громиле, планина Ковач, те локалитети Орнице и Металка. Евидентирали смо још једну Металку западно од села Планска, код села Крстац. У близини се налази и село Мељен, гдје је пронађен велики број рударских окана (Мишић, 2001: 34). Ту је и локалитет Топионица, село Рудићи, те брдо Ровиште. Нешто сјеверније, западно од Чајнич, налазе се локалитети Руда главица, Јаметине, те

купу свих значајнијих извора државних прихода који су давани приватним предузетницима у закуп на три године (Handžić, 1999: 284).

⁴⁵ Истом ревиру припада и подручје које од Чајнич гравитира ријеци Лиму. У раним пописима у том крају уписан је рудник жељеза у селу Подца, односно Бучје, које је заведено у Поблаћу (Алић 1985: 5; Алић, 2008: 46). Мишљења смо да је овдје ријеч о истом руднику, а не о два различита. Поред тога, у широј околини сачувало се и више топонима који указују на рударску активност. Набројаћемо неке: Рудина, Руда глава, Хоћевина, Руда стијена, Руповци, Рудо, Златари, Руђе итд.

села Батотићи (гдје су откривени остаци старих рударских окана)⁴⁶ и Руђице, док у правцу сјеверо-истока од поменутог града, у атару села Бучковићи, постоји топоним Лазе, а нешто даље од њега Шаш и Гвоздов до на планини Вучевици⁴⁷.

Пратећи даље топономастику која се надовезује у правцу сјеверо-запада од Чајнича, видимо да се рударски ревер са те стране поново спуштао ријеци Дрини. Тако у селу Гложин, које помињу рани османски пописи,⁴⁸ постоји заселак под називом Рове. Истина, подаци из дефтера не указују ни на какве трагове рударске активности у Гложину, али да назив његовог заселка може да има везе са поменутом дјелатношћу, свједочи и оближњи топоним Мајдан,⁴⁹ који гравитири ријеци Дрини, и без сумње је у вези са њему сусједним брдом на западној страни под називом Рудник. По свој прилици, на тој локацији можемо да тражимо и истоимено село које се помиње у раним османским дефтерима у нахији Самобор⁵⁰. Важно је напоменути да се подаци из пописа односе само на два дома из села Рудник, чији су носиоци били специјализовани за тесарски занат и који су, уз пореске олакшице, једно вријеме били ангажовани на поправкама тврђава (Aličić, 2008: 244). Међутим, њихово ангажовање је кратко трајало јер су већ у Поименичном попису поменуте занатлије биле заведене као обична раја (Aličić, 1985: 599). Других података о овом селу нажалост немамо. Рударска активност и овдје је, по свему судећи, припадала једино ранијем периоду. Можда се и поменута тесарска дјелатност развила из раније потребе за израдом дрвене грађе, такозваним цимровима, којим су се осигуравали ископи у рударству од обрушавања. Како било, том подручју припадају и топоними Златаре, Металка (оба у рејону села Ухотић, нешто више од 3 километра ваздушне линије јужно од Рудника) и Копачи (око 5 километара ваздушне линије сјеверно од Рудника, у општини Ново Горажде). Прва два могу

⁴⁶ Марко Вего, од кога смо преузели овај податак базиран на геолошким истраживањима из 1961. године, претпоставља да назив села Батотићи, као и име истоименог рода у селу, воде поријекло од ријечи *batullum* у значењу лопата (Vego, 1999: 201).

⁴⁷ Напомињемо да у селима уписаним у раним османским пописима која су убицирана на овом подручју, у близини наведених топонима, изузев помених активних рудника, нисмо пронашли никакве друге трагове који би упућивали на рударску активност.

⁴⁸ Гложин (Aličić, 1985: 344–345, 543; Aličić, 2008: 228, 232).

⁴⁹ Удаљен око три километра ваздушне линије у правцу запада.

⁵⁰ Рудник (Aličić, 1985: 599; Aličić, 2008: 244).

се довести у везу са римском рудокопњом и златном рудом, док други указује на раднике који су можда били ангажовани у оближњим рудницима. Важно је напоменути да рани дефтери, од наведених топонима, помињу само село Копаче⁵¹. Становништво тог села у то вријеме бави се искључиво пољопривредном дјелатношћу и нема никаквих назнака о евентуалним ранијим другим радним обавезама. То додатно поткрепљује нашу претпоставку о замрлој, старијој (римској и средњовјековној) рударској активности у овом подручју, о којој је, у вријеме састављања османских пописних књига, баш као и данас, свједочила само још топономастика. Нашој хипотези у прилог иде и назив њиве – Шашин, очигледно изведен из саског имена, забиљежен у Поименичном попису у селу Међурјечје у нахији Самобор (Aličić, 1985: 283). Ради се о данас истоименом селу, нешто сјеверније од већ поменутог Гложина, на ушћу ријеке Батовке у Јањину, гдје смо евидентирали и топоним Лази. На овом мјесту скренућемо пажњу и на назив брда Златна глава, у релативној близини Горажда, на лијевој страни ријеке Дрине, у подручју села Вучетићи. Међутим, у том правцу, изузев поменутог, нисмо уочили ниједан други топоним који би могао да има везе са рударском дјелатношћу, тако да нисмо сигурни да је и он у вези са њом.

Топономастичких трагова који указују на негдашњу рударску активност има и у другим дијеловима Горњег Подриња. Тако у подручју села Закмур⁵² (Фоча), на лијевој страни Дрине, постоје топоними: Руда, Руда планина, Рујска глава, Гола руда, Груде, Гвозд, Медни до⁵³ и Гомиле. Сви они су стационирани на релативно мањем, издвојеном, простору без уочене везе са рударским ревиrom на десној страни Дрине, о којем смо претходно говорили. Исти је случај и са топонимима у рејону Мрежице и Колуна. Ради се о појасу који се протезао од средњег тока Бистрице на западу, до средњег тока Колуне на

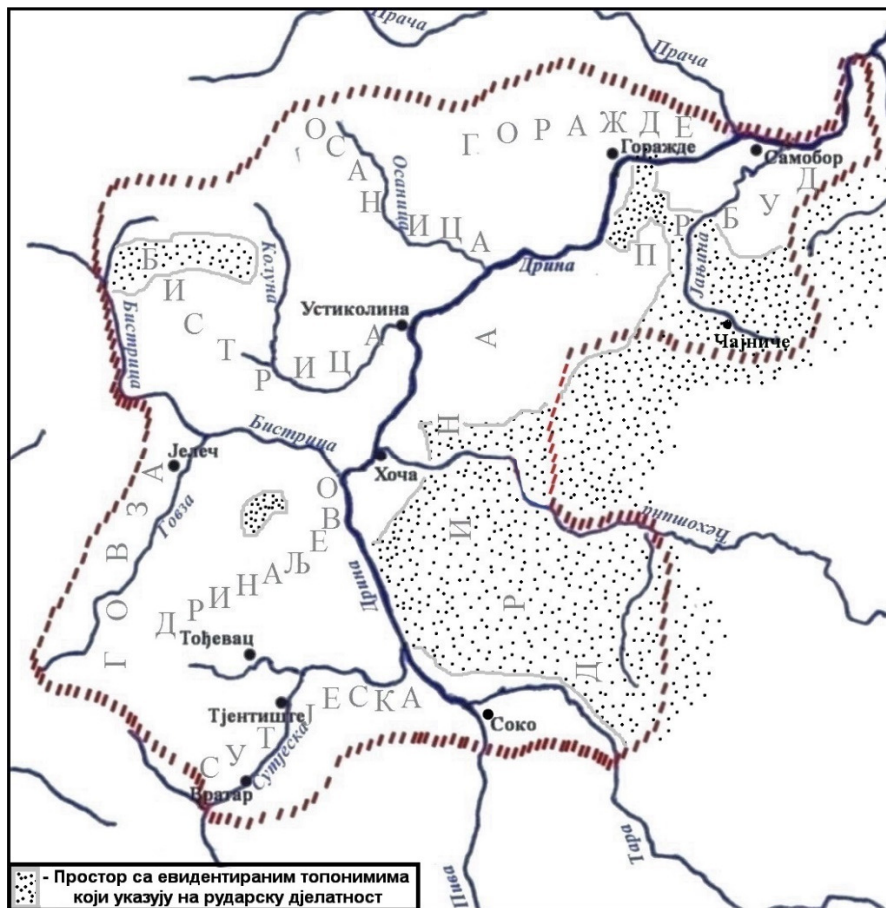
⁵¹ Судаћи према наводима, село је у то вријеме било подијељено на три дијела (Копачи, Доњи Копачи и Горњи Копачи). Копачи (Aličić, 1985: 209); Доњи Копачи (Aličić, 1985: 15, 23, 368–369, 563; Aličić, 2008: 131, 240); Горњи Копачи (Aličić, 1985: 15, 17, 250, 556–557; Aličić, 2008: 233, 240).

⁵² Село Закмур помиње се у оба рана дефтера, међутим на основу података који се односе на ово село, не може се уочити никаква веза с активном или ранијом рударском дјелатношћу на том подручју (Aličić, 1985: 207, 223, 433; Aličić, 2008: 120).

⁵³ Није искључено да назив потиче од старог имена за бакар, а по неким, бронзу – мјед. Упореди значење термина *мјед* код: Isaković, 1970: 61; Томовић, 2002: 57.

истоку. Он обухвата село Руђице и њему оближња брда Руда глава и Рујник. Нешто сјеверније, код села Мојковићи, налазе се топоними Лаз и Руда глава, затим хидроним Рудачки поток. Источније, у подручју села Мазлина и Глушца, налазе се два локалитета под називом Руда, док у рејону Колуна и Рођеља имамо топониме Метаљка, Рудина, Зарудине, Рат и Лопате. Важно је напоменути да у селима уписаним у раним османским пописима која су убицирана на овом подручју, у близини наведених топонима, нисмо пронашли никакве трагове који би упућивали на активну или негдашњу рударску активност, које је, судећи према сачуваном топономастичком материјалу, несумњиво морало бити.

Резимирано, резултати наших истраживања показали су оправданост примијењене методолошке поставке. Компарацијом сачуваног топономастичког материјала у Горњем Подрињу и оног забиљеженог у раним османским пописним књигама, који се могу довести у везу са рударском дјелатношћу, установили смо повезаност са старом рудокопњом на овом подручју. Богата топонимија овог краја несумњиво указује на веома интензивну рударску дјелатност у Горњем Подрињу, која се, у највећем дијелу, односи на период римског, а затим, како се чини, и саског рударења у XIII вијеку. Изгледа да су рудишта са тог подручја, међу којима је било и оних племенитих и обојених метала (злата, олова и бакра), рано исцрпљена (вјероватно већ крајем XIII вијека) тако да су се у вријеме успостављања османске власти, односно састављања раних дефтера експлоатисали још само жељезни копови у брдима према Чајничу, и око њега. Наша истраживања, такође, показала су да евидентирани рударски ревири у Горњем Подрињу (њих три) припадају једном већем ревиру који се у правцу истока и југо-истока настављао у подручје пљеваљског краја и Полимља, с напоменом да је онај евидентиран на десној обали Дрине био просторно неодвојен, док су преостала два (један у подручју Закура, други Мрежице и Колуна) били вјероватно његови изоловани дијелови. Резултате нашег истраживања представимо и у картографском приказу.

Картографски приказ евидентираних рударских ревира у Горњем Подрињу

Архивска грађа:

Државни архив у Дубровнику (DAD) – *Diversa Cancellariae; Debita Notariae*

Објављени извори:

- Aličić, A. (1985). *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo: Orijeentalni institut.
- Aličić, A. (2008). *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar: Islamski kulturni centar.
- Kajmaković, Z. (Prir.) (1980/1). *Gornje Podrinje u doba Kosača*, VII. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić, D. (1973) Arhivsko-istorijska istraživanja. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, (38–85). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić, D. (1981). Arhivsko istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja (Drina u doba Kosača). *Naše starine*, XIV–XV, 109–125.
- Kurtović, E. (2017). *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, I/1–2. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kurtović, E. (2019). *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*, 1–3. Sarajevo: Institut za historiju – JU Historijski arhiv Sarajevo.
- Kurtović, E. (2020). *Ispisi građe za istoriju srednjovjekovne Bosne (Lamenta de foris – Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada, Svezak IV (1419–1422), Državni arhiv Dubrovnik)*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Petrović, Đ. (1976) Regeste dokumenata iz Dubrovačkog arhiva. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, III (45–57). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Petrović, Đ. (1977) Podaci iz Historijskog arhiva u Dubrovniku o Gornjem Podrinju – regeste. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, IV (3–8). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.

Petrović, Đ. (1978) Podaci iz Historijskog arhiva u Dubrovniku o Gornjem Podrinju – regeste. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, V (28–41). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.

Интернет-извори:

<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2088609.582637123%2C5368868.061015937%2C2117636.544128419%2C5379683.90051829&map-list=1&layers=129>

<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?bbox=2088609.582637123%2C5368868.061015937%2C2117636.544128419%2C5379683.90051829&map-list=1&layers=43>

<https://www.topografskakarta.com/>

Литература:

Благојевић, М. и Медаковић, Д. (2000). *Историја српске државности*, I. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду – Беседа, Издавачка установа православне Епархије бачке – Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа.

Благојевић, М. (2005). Подриње између српских средњовековних држава. У М. Благојевић и др. (Прир.), *Дрина* (29–67). Београд – Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за уџбенике и наставна средства.

Воје, И. (2008). Прилог трговини црвцем (chermesium) у средњовековном Дубровнику. *Историјски часопис*, LVI, 101–116.

Војиновић, М. (1993). *Пљеваљски крај – прошлост и порекло становништва*. Пљевља: Пљеваљске новине.

Војновић, М. (2014). Границе и жупе „земље“ Дрине. *Браничевски гласник*, 9, 17–32.

Динић, М. (2003). За историју рударства у средњовековној Србији и Босни. У С. Ђирковић и В. Ђокић (Прир.), *Из српске историје средњега века* (455–668). Београд: Equilibrium.

Ивић, П. (1994). Језик у немањихкој епоси. У С. Ђирковић (Прир.), *Историја српског народа*, књ. I (617–640). Београд: Српска књижевна задруга.

- Крунић, Б. (2018). Границе средњовјековне жупе Дрине – Прилог проучавању историјске географије Горњег Подриња. У М. Кулић (Прир.), *Наука и стварност*, Књига 12, Том 1 (225–242). Пале: Филозофски факултет.
- Ковачевић–Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовјековне босанске државе*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Ковачевић–Којић, Д. (2007). Прилог проучавању занатства у Новом Брду и околини. У Д. Ковачевић–Којић (Прир.), *Градски животи у Србији и Босни (XIV–XV)* (371–380). Београд: Историјски институт.
- Ковачевић–Којић, Д. (2010). *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Лома, А. (1989). Топономастика и археологија – антички локалитети код Пљеваља и Пријепоља и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији. *Ономастолошки прилози*, X, 1–32.
- Лома, А. (2005). Из историјске топонимије пљеваљског краја. *Гласник Завичајног музеја*, 4, 9–16.
- Миљковић–Бојанић, Е. (2002). О значају османских пописних књига као историјских извора – на примјеру дефтера Смедеревског санџака. *Историјски часопис*, XLIX, 123–138.
- Миљковић, Е. (2005). Османске пописне књиге као извор за историју српског народа под османском влашћу (О постојећим критичким издањима и планираним пројектима). У Д. Бранковић (Прир.), *Наука и образовање*, Књ. 6/1 (269–279). Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци.
- Миљковић, Е. (2007). Становништво Косова и Метохије под Османском влашћу: дефтери као извор за проучавање историјске демографије. У К. Михајловић (Прир.), *Косово и Метохија. Прошлост, садашњост и будућност* (25–35). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Миљковић, Е. (2010). Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице. *Теме: Часопис за друштвене науке*, XXXIV (1), 363–373.
- Миљковић, Е. (2013). *На раскришћу епоха: Студије из историје српског народа под османском влашћу*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Миљковић, Е. (2015). Османске пописне књиге као извори за историјску демографију: примјер нахије Кукањ. *Гласник завичајног музеја*, 10, 29–41.

- Михаљчић, Р. (1999). Лаз. У С. Ђирковић и Р. Михаљчић (Прир.), *Лексикон српској средњег века (360–361)*. Београд: Knowledge.
- Мишић, С. (2001). Топономастика као извор за историјску географију (Пример пљеваљског краја). *Гласник Завичајној музеја, 2*, 27–36.
- Скарић, В. (1939). *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*. Београд: Српска краљевска академија.
- Тадић, Ј. (1968). Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века. *Зборник Филозофској факултету у Београду, X–1*, 519–539.
- Томовић, Г. (2002). Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја. *Гласник Завичајној музеја, 3*, 55–61.
- Томовић, Г. (2006). Нахија Кава (1468/9–1477). *Гласник Завичајној музеја, 5*, 41–47.
- Ђирковић, С., Ковачевић–Којић, Д. и Ђук, Р. (2002). *Старо српско рударство*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Прометеј.
- Ђирковић, С. (1997). Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века. У В. Ђокић (Прир.), *Работници, војници, духовници – друштва средњовековној Балкана (79–103)*. Београд: Equilibrium.
- Филиповић, М. (1924). Фоча. *Гласник Феријалној савеза, 2*, 6/7, 5–7.
- Храбак, Б. (1999). *Фоча до краја XVIII века*. Београд: Б. Храбак (издање аутора).
- Храбак, Б. (2003). Горажде од XIV до XVI века. У Б. Храбак, *Из старине прошлости Босне и Херцеговине, књ. I (198–223)*. Београд: Б. Храбак (издање аутора).

- Bejtić, A. (1956). Povijest i umjetnost Foče na Drini. *Naše starine, III*, 23–74.
- Bejtić, A. (1957). Povijest i umjetnost Foče na Drini. *Naše starine, IV*, 33–62.
- Bojanovski, I. (1987). Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V – Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija. *Godišnjak (Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo), XXV*, 63–174.
- Vego, M. (1999). Rudarstvo u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku. У Н. Kulović i dr. (Прир.), *Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka (185–209)*. Zenica: Muzej grada Zenice.

- Voje, I. (1976). *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Voje, I. (1999). *Neka pitanja u trgovini sa bosanskim olovom u Dubrovniku*. U H. Kulović i dr. (Prir.), *Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka* (335–359). Zenica: Muzej grada Zenice.
- Gümüüşcü, O. (2008). The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography. *Belleten*, 72, 911–942.
- Živković, P. (1986). *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*. Tuzla: IGTR „Univerzal“ – OOUR „Izdavačka djelatnost“.
- Živković, P. i Jakić, I. (2006/2007). Gospodarske i kulturne veze Olova i Dubrovnika u srednjem vijeku. *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*, 1/2, 29–40.
- Isaković, A. (1970). *Rječnik stare rudarsko–geološke terminologije*. Sarajevo: Institut za geološka istraživanja.
- Kajmaković, Z. (1977). Toponomastičke zabilješke. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, IV (9–14). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Kovačević, D. (1961). *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Coşgel, M. M. (2004) Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri). *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 37/2, 87–100.
- Kotzageorgis, P. (2018). Ottoman Tax–Registers and Geo–History. *Ιστορικογεωγραφικά/Historicogeographica*, 16–17, 39–54.
- Kurtović, E. (2015). Hrebeljanovići, Balićevići i ostali fočanski trgovci u periodu 1469–1524. godine. U Ђ. Тошић (Прир.), *Зборник радова у часопису академику Десанки Ковачевић–Којић* (327–372). Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске,.
- Lowry, W. H. (1992). The Ottoman tahrir defterleri as a source for social and economic history: pitfalls and limitations. In W. H. Lowry, *Studies in Defterology, Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (3–18). Istanbul: The ISIS Press.
- Lorger, S. (2011). Kermes, crvac – i još neka crvena bojila. *Anali*, 49, 27–76.
- Maočanin N. (2018). O obavijesnom potencijalu osmansko–turske arhivske građe za povijest Srba u Hrvatskoj: uvodne napomene. *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, 1, 191–202.

- Ninković, A. (1977). Stari gradovi Novi i Peć. U Z. Kajmaković (Prir.) *Gornje Podrinje u doba Kosača*, IV (40–42). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Pavlović, M. (1960). Tragovi rudara Sasa u srpskohrvatskom jeziku. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Сагу*, V, 99–127.
- Palavestra, V. (1973) Toponomastička istraživanja. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, I (5–37). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Palavestra, V. (1978) Prilozi za historijsku topografiju Gornjeg Podrinja. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, V (1–27). Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Palavestra, V. (1980/1) O teritorijalnoj podjeli Gornjeg Podrinja u doba Kosača. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, VII (131–154). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine.
- Palavestra, V. (1981). Bilješke o historijskim predanjima i toponomastici u Gornjem Podrinju (Drina u doba Kosača). *Naše starine*, XIV–XV, 127–139.
- Patsch, K. (1911). Prilozi našoj rimskoj povijesti. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXII/1, 177–208.
- Pašalić, A. (1980/1). Toponomastičke zabilješke. U Z. Kajmaković (Prir.), *Gornje Podrinje u doba Kosača*, VII (343–353). Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine.
- Pašalić, E. (1954). O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, sv. IX (Arheologija)*, 47–75.
- Handžić, A. (1999). Rudarstvo i rudarski trgovi u Bosni u drugoj polovini XVI vijeka. U H. Kulović i dr. (Prir.), *Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka* (286–306). Zenica: Muzej grada Zenice.
- Hrabak, B. (1979). Izvoz plemenitih metala iz Bosne u Dubrovnik u vreme osmanlijske vlasti. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXVIII–XXX, 75–86.
- Hrabak, B. (1984). Gleta iz Bosne u XV i XVI veku. *Istorijski zbornik*, 5, 183–202.
- Hrabak, B. (1986). Dovoz bosanskog olova u Dubrovnik 1463–1520. godine. *Hercegovina – časopis za kulturno i historijsko nasleđe*, V, 31–80.

Bojan Đ. Krunić
Dejana B. Vasić

TOPONOMASTICS OF EARLY OTTOMAN DEFTERLER
AS A SOURCE OF STUDY OF MEDIAEVAL MINING
IN THE UPPER PODRINJE

Summary

The result of our research shows the validity of the applied methodological postulate. Comparing the saved toponymic material in the Upper Podrinje and the recorded material in the early Ottoman registers, that could be related to the mining activity, we confirmed the connection with old mining in this area. The wealthy toponymy of this area undoubtedly indicates the intensive mining activity in the Upper Podrinje, that for the most part refers to the Roman period, and then Saxon mining in the 13th century. It seems that the ores from that area, including noble and non-ferrous metal ores (gold, lead and copper), were early depleted (probably at the end of the 13th century) so that at the time of the establishment of the Ottoman rule, or at the time of compiling the early

Ottoman census, only iron mines were exploited in the hills towards Čajniče and around it. Our research also shows that the recorded mining districts in Gornji Podrinje (three of them) belong to a larger district that continued east and south-east to the Pljevlja region and Polimlje, noting that the one recorded on the right bank of the Drina was inseparable, while the remaining two (one in the Zavajt area, the other in Mrežica and Koluna) were probably isolated parts of the same. We also presented the results of our research in a cartographic presentation.

Key words: The Upper Podrinje, early Ottoman census, toponomastics, mediaeval mining, Saxons